

ART DECO BALDAI LIETUVOJE: STILISTIKA IR DATAVIMO IŠŠŪKIAI

Aistė Dičkalnytė

Kauno kolegija

Anotacija. Lietuvoje iki XX a. 7-ojo dešimtmečio sukurtų baldų datavimas išlieka sudėtingas. Tik nedidelė gamintojų dalis ženklino savo produkciją, o baldų katalogai buvo leidžiami itin retai. Todėl ekspertai kūrinius dažniausiai datuoja remdamiesi jų stilistiniais bruožais, atsižvelgdami į laikotarpius, kai vyravo vienas ar kitas meninis stilius. Vis dėlto toks metodas nėra tikslus, nes skirtingų stilių gyvavimo laikotarpiai dažnai persidengia.

Ypač tai pasakytina apie *art deco* stiliaus baldus, kurie, remiantis bendra meno istorijos chronologija, paprastai datuojami XX a. 3–4 dešimtmečiu. Tačiau straipsnyje teigiama, kad Lietuvoje šis stilius baldų gamyboje išliko vyraujantis iki XX a. 6-ojo dešimtmečio pabaigos. Po Antrojo pasaulinio karo, nors buvo mėginta diegti stalininį ampyrą, šis stilius neįsitvirtino, ir *art deco* tradicijos tęsėsi iki įsteigiant Baldų projektavimo ir konstravimo biurą (1958 m.). Todėl siūloma išplėsti *art deco* stiliaus chronologines ribas Lietuvoje nuo XX a. 3-ojo iki 6-ojo dešimtmečio. Straipsnio tikslas – remiantis stilistine analize ir istoriniu kontekstu, įrodyti, kad Lietuvoje *art deco* stilius baldų dizaine išliko vyraujantis iki XX a. 6 deš. pabaigos, ir aptarti galimas to priežastis. Tekste glaustai apžvelgiama tiriamojo laikotarpio baldų pramonės raida, svarbiausi dizaineriai ir įmonės, taip pat pagrindinės pasaulinės *art deco* baldų dizaino tendencijos bei naudotos medžiagos. Analizuojama, ar egzistuoja skirtumų tarp tarpukario ir ankstyvojo sovietinio laikotarpio *art deco* baldų, bei svarstoma, kokiais kriterijais galima tikslinti jų datavimą. Išvadose teigiama, kad XX a. 3–6 deš. Lietuvos baldų gamyba patyrė reikšmingų permainų – nuo kūrybiškai klestėjusio tarpukario iki pokariu vykusios sovietinės industrializacijos. Nepaisant okupacijos, *art deco* stiliaus tradicija išliko gyvybinga dėl praktinių bei estetinių savybių, pritaikomų pramoninėje gamyboje. Pokariu baldų estetika pakito dėl medžiagų stygiaus ir techninių apribojimų, tačiau pagrindinės *art deco* formos ir dizaino bruožai išliko iki XX a. 6 dešimtmečio pabaigos.

Reikšminiai žodžiai: baldai, *art deco*, Lietuvos dizaino istorija, baldų dizainas

Įvadas

Tyrimo problema. XX a. Lietuvos dizaino istoriją įprasta skirstyti į istorizmo ir modernio periodą iki Pirmojo pasaulinio karo, modernizmo ir *art deco* stilius priskirti tarpukariui. Po Antrojo pasaulinio karo reokupacijos periodą padalinti į stalininį ampyrą, dar kitaip vadinamą „triumfo stiliumi“ (1945–1955), XX a. vidurio modernizmą (1955–1970), vėlyvąjį modernizmą (1970–1990) (Janulevičiūtė, 2018). Atlikti šį tyrimą paskatino pastebėjimas, kad ir po Antrojo pasaulinio karo pagaminti baldai, bent iš pirmo žvilgsnio, nesiskiria nuo sukurtų dar prieškarui, kad juos taip pat būtų galima priskirti *art deco* stiliui. Taip kilo idėja plačiau pasigilinti, kiek ilgai mūsų šalyje truko šio stiliaus tradicijų tąsa? Kodėl nepaisant drastiškų pokyčių, kilusių okupavus Lietuvą, ir toliau gaminti, to meto suvokimu, buržuazinio stiliaus baldai? Ar esama naudotų medžiagų, dizaino skirtumų tarp ankstyvojo 3–4 deš. ir vėlyvojo 5–6 deš. *art deco* baldų? Ar mums pavyko išvengti stalininio ampyro? Visi šie iki šiol neatsakyti probleminiai klausimai yra gvildenami šiame straipsnyje.

Tyrimo objektas – XX a. 3–6 deš. Lietuvoje pagaminti *art deco* stiliaus baldai.

Tyrimo tikslas – remiantis stilistine analize ir istoriniu kontekstu, įrodyti, kad Lietuvoje *art deco* stilius baldų dizaine išliko vyraujantis iki XX a. 6 deš. pabaigos ir aptarti galimas to priežastis.

Tiksliui pasiekti keliami šie uždaviniai:

- Aptarti XX a. 3–6 deš. Lietuvos baldų gamybos raidą.
- Pristatyti *art deco* stiliaus baldų dizaino tendencijas.
- Išanalizuoti XX a. 5–6 deš. Lietuvoje gamintų baldų ypatumus.

Darbe taikomi metodai: formalioji dailės tyros analizė, istorinis-kultūrinis, lyginamasis metodai.

Temos ištirtumas. Daugiausiai dėmesio tarpukario baldininkystei ir baldų dizainui savo tyrimuose skyrė šio straipsnio autorė (Dičkalnytė, 2018). Sovietinio laikotarpio kėdes, taip pat pavienių dizainerių kūrybą bei baldų fabriką „Venta“ produkciją nagrinėjo Rasa Janulevičiūtė (Janulevičiūtė, 2018; Janulevičiūtė, 2022). XX a. 6–9 deš. Baldų projektavimo konstravimo biuro (toliau BPKB) dizainerių atsiminimai išspausdinti leidinyje „Lietuviškų baldų dizaino kūrėjai. 1958–1990“ (Beiga ir kt., 2013). Tyrimui aktuali informacija apie tarpukario baldininkystę rasta to meto periodikoje. Sovietmečio baldų fabrikų veiklą tyrė A. Morkevičius (1973). *Art deco* stiliaus ypatumus padėjo atskleisti JAV ir Europos, ypač Prancūzijos, kaip ryškiausių šio stiliaus centrų, dizainą analizavę mokslininkai (Maffei, 2003; Goss, 2014; Knowles, 2014). 1998–1999 m. Nacionalinis M. K. Čiurlionio muziejus buvo surengęs šiam stiliui skirtą parodą bei išleido katalogą su įžanginiu G. Jankevičiūtės tekstu (Jankevičiūtė, 1998). Lietuviškoje mokslinėje literatūroje *art deco* stiliaus

baldų dizainas išsamesnio dėmesio nesusilaukė. Taigi šis straipsnis yra pirmasis bandymas laužyti tradicines chronologines ribas ir siūlyti kur kas išsamesnį ir platesnį žvilgsnį į lietuviškąją *art deco* ir XX a. 3–6 deš. baldų dizainą.

Lietuvos baldininkystės bruožai XX a. 3–6 dešimtmetyje

Lietuvoje tarpukaris (1918–1940 m.) – pakilimo laikotarpis, kuomet sukūrus valstybę grįžome į Europos glėbį. Tapome pažangi, tačiau tradicijas puoselėjanti šalis su savu dizainu, išvystyta smulkiaja pramone. Vis dėlto pradžia buvo sunki, valstybės reikalai klostėsi permainingai. Naujai valstybei buvo didelis smūgis prarasti Vilniaus miestą, o drauge ir istorinę sostinę. Vilnius dar Carinės imperijos laikais išsiskyrė kaip amatų, kartu ir smulkiosios baldų gamybos ir prekybos centras. XIX a. II p. – XX a. pr. mieste veikė net 35 vietinės baldų parduotuvės (Bagušinskaitė, 2021). Vilniaus kraštui atitekus Lenkijai, Lietuvai teko sunkus uždavinys amatus ir pramonę kurti iš naujo. 1919 m. tuometinis prekybos ir pramonės ministras pranešime „Artimiausi Lietuvos pramonės uždaviniai“ (Šimkus, 1919) vienu iš prioritetų nurodė pramonės, skirtos „namų, kontorų ir prekybos rakandams dirbti“ (p. 1) vystymą, kas reiškė ir baldų gamybą. Taigi niekam nekilo abejonė, kad sava gamyba, visų pirma, patenkinanti vidaus vartojimą, yra vienas prioritetinių uždavinių, tačiau pasiekti pramonės proveržį užtruko.

Dėl karo veiksmų ir vokiečių okupacijos (1915–1918 m.) daugelis pramonės įmonių nutraukė veiklą arba patyrė didelius nuostolius. Vokietijos kariuomenė rekvizavo pramonės įmonių įrenginius, žaliavas ir produkciją, o taip pat išvežė į Vokietiją daug darbo jėgos bei fabrikų mašinas ir įrenginius (Cesevičius, 1995). Karo metais nukentėjo ne tik fabrikai, bet ir susisiekimo infrastruktūra: sugriauti geležinkeliai, tiltai, keliai. Todėl nepriklausomybės pradžioje reikėjo didelių investicijų į šalies atstatymą, bet tam trūko kapitalo. Vis dėlto, būta ir pozityvių aspektų, nes Lietuva turėjo gabių ir savo šaliai atsidavusių žmonių ir žaliavos. Miškinga Lietuvos vietovė galėjo užtikrinti tuo metu pagrindinę baldų gamybos medžiagą – medieną. Vilniaus praradimą dalinai kompensavo 1923 m. prie Lietuvos prijungtas Klaipėdos kraštas, kurio centras Klaipėda dar prieš karą buvo medžio apdirbimo centru su plačiai išvystyta faneros gamyba. Klajuota fanera tarpukariu buvo paklausī medžiaga moderniems baldams gaminti (Dičkalnytė, 2018).

Baldininkystės plėtrą skatino sparčiai auganti paklausa, ypač naujojoje sostinėje Kaune, kurioje Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais iškilo apie 12 000 pastatų (Drėmaitė, 2018). Todėl nepaisant jaunos valstybės patiriamų sunkumų, baldų gamybos pramonė augo. Tai atsispindi Lietuvos statistikos metraščiuose pateiktuose duomenyse. Taip pat reikia atkreipti dėmesį, kad į statistiką patekdavo tik stambesnės įmonės, turėjusios bent 5 darbuotojus (žiūrėti lentelę Nr. 1). Mažų baldų dirbtuvių būta kur kas daugiau, nes kiekviename miestelyje gyveno baldus gaminęs meistras. Vyravo smulkieji baldų gamintojai, dažnai saistyti šeimos ryšių. Geras to pavyzdys – Jonava. Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą miestelis garsėjo baldų gamyba, todėl šeimos verslu pagrįstas amatas po karo buvo vėl greitai atgaivintas. 1937 m. amatams skirtame laikraštyje rašyta, kad Jonavoje veikia per 100 įvairaus dydžio dirbtuvių, kuriose dirba apie 800 darbininkų-stalių. Vienose dirba po 3–4 darbininkus, kitose 30, net 40 darbininkų (Labūnaitis, 1937). Deja, šiandien patikrinti šiuos duomenis nėra galimybių, tačiau ir kiti šaltiniai pateikia panašius skaičius. To meto spaudoje Jonava būdavo pristatoma kaip baldų gamybos centras, kuris savo produkcija aprūpindavo visą šalį. „Jonava baldais garsi taip, kaip Bavarija alumi. Kiekvienas, kuris perka bent kokį baldą, mini šio miesto vardą. Jonavos baldais užpildytos visos Kauno krautuvės, pagaliau jų galima rasti ir meistringoj Dzūkijoje, ir dievobaimingoj Žemaitijoje, ir kruopščioj Aukštaitijoje“, – rašyta 1938 m. „Lietuvos žiniose“ (Zloblekas, 1938, p. 7).

1 lentelė. Baldus gaminusios įmonės, kuriose dirbo bent 5 darbuotojai (Morkevičius, 1973)

Nr.	Metai	Įmonių skaičius	Darbuotojų skaičius
1.	1929	43	487
2.	1930	41	770
3.	1931	65	946
4.	1932	75	921
5.	1933	69	823
6.	1934	55	676
7.	1935	61	644
8.	1936	56	584
9.	1937	55	641
10.	1938	76	1 046

Didžiausi ir garsiausi baldų gamintojai buvo įsikūrę Kaune. Mieste tarpukariu veikė daugiau kaip 100 baldų įmonių (Dičkalnytė, 2018). Vienas žinomiausių miesto baldų fabrikų priklausė Kostui Petrikui. Savininko vardu ir pavarde pavadinta įmonė, įsteigta 1924 m., veikė iki pat 1940 m. Vilijampolės mikrorajone pastatytas modernus su naujausia įranga bei atskira medienos džiovykla fabrikas nebuvo didelis, jame dirbo apie 40 darbuotojų, tačiau K. Petrikas didžiavosi niekada nestokojęs tiek privačių, tiek valstybinių klientų užsakymų (Keliaujantis reporteris, 1937). 1922 m. įkurtas baldų ir kitų medžio dirbinių fabrikas „Universal“ buvo didžiausiu Kaune, tačiau XX a. 4-ojo dešimtmečio viduryje bankrutavo (Dičkalnytė, 2018). Tai atskleidžia, kad tarpukario Lietuvos baldų gamybos mastai ir galimybės buvo tiesiogiai priklausomi nuo pasaulinių ekonominių sąlygų.

Išskirtiniu reikėtų laikyti Jono Vainausko (1906–1987) kartu su pusbroliu Vincu Preikštu 1934 m. Kaune įkurtą baldų fabriką, kuriame baldai buvo gaminami pagal J. Vainausko projektus (Zastarskytė, 2014). Tai svarbus faktas, nes daugeliu atvejų, kas fabrikuose buvo atsakingas už gaminamų baldų projektus, nėra žinoma. Iš tarpukario spaudos matome, kad dažnai baldžiai kopijuodavo dizainą iš užsienio, dažniausiai Vokietijos, tuometinės Čekoslovakijos baldų pavyzdžių katalogų. Apie Vainausko dirbtuvių išskirtinumą rašė ir to meto laikraščiai. Dienraščio „Lietuvos aidas“ nežinomas žurnalistas 1938 m. straipsnyje „Lietuvos baldai į Paryžių“ teigė: „Vainausko pagamintų baldų pavyzdžiais kai kada pasinaudoja net ir Europos firmos. Neseniai Vainausko firma padirbo puikių baldų komplektą, kuris buvo išsiųstas į Vakarų Europą. Už pusės metų šių baldų pavyzdžiai, t. y. piešiniai, buvo atspausdinti viename žurnale. [...] Iš Vainausko nagingų rankų baldai išeina ne tik į Lietuvą, bet jie gabenami net į Prancūziją ir kitur. Prieš kurį laiką vienas žinomas užsienietis minėtoje firmoje užsakė visą komplektą baldų, kurie per Klaipėdą išsiųsti į Paryžių. Vainausko pagaminti baldai yra ne tik estetiški, konstruktyvūs, bet ir labai tvirti, nes gaminami iš geriausių medžiagų, o be to, prie jų pritaikomi lietuvių liaudies motyvai“ (Lietuvos baldai į Paryžių, 1938, p. 24). Taigi, J. Vainausko ir V. Preikšto baldų gamybos įmonė buvo viena garsiausių ir sėkmingiausių tarpukario Lietuvoje.

Lietuvių liaudies dekoru puošti baldai Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais itin vertinti, kaip savito, lietuviško stiliaus etalonai. Nedaug kas ryždavosi baldus puošti liaudies meno motyvais, nes tai reikalavo didelių laiko sąnaudų, meistriškumo ir meninių gebėjimų, kadangi papuošimai buvo gaminami rankomis. Garsiausias lietuviško, ar kitaip tautinio, stiliaus baldų meistras buvo J. Vainausko mokytojas Jonas Prapuolenis (1900–1980). Po mokslų Meno mokykloje Kaune, pasitobulinęs Paryžiuje, apie 1930 m. J. Prapuolenis Žaliakalnyje atidarė studiją-dirbtuvę, kurioje gyveno ir kūrė baldus. Tai buvo vienietinių dirbinių meistras, gaminęs baldus kultūros ir valstybės veikėjams, kariškiams ir kitam šalies elitui bei reprezentaciniams valstybiniais interjerams. Jo baldų dizaino koncepciją atspindėjo modernios formos ir lietuvių liaudies meno ornamentikos stilizavimas (1 pav.).

1 pav. J. Prapuolenis prie savo kurtų tautinio stiliaus baldų karininkų ramovei Kaune, XX a. 4 deš., nežinomas autorius (Dičkalnytės asmeninė kolekcija)

J. Prapuolenis ir po Antrojo pasaulinio karo liko gyventi ir dirbti Kaune, skirtingai nei jo kolega J. Vainauskas, kuris emigravo į Kanadą, ar architektas, interjero dizaineris Arnas Funkas, emigravęs į Vokietiją, bei daugelis kitų, kurių likimai po karo nėra žinomi. Nemaža dalis baldų gamintojų, kaip, pavyzdžiui, dauguma jonavičių, buvo žydai, tad, spėjama, kad daugelis jų buvo nužudyti holokausto metu, taip pat pasiturintys pramonininkai pirmosios sovietų okupacijos metu 1940–1941 m. buvo tremiami arba atleisti. Tuo pat metu nusavinti privatūs fabrikai ir smulkios baldų dirbtuvės paskelbtos valstybinėmis, pamažu apjungtos į stambesnius darinius, o smulkiosios likviduotos. Siekiant ištrinti bet kokius praeities ženklus, ne tik sunaikinti įmonių archyvai, bet ir pakeisti pavadinimai, kaip, pavyzdžiui, Kaune Abraomo Srogovičiaus buvęs baldų ir parketo fabrikas tapo „Raudonąja žvaigžde“ (Morkevičius, 1973). 1941 m. Lietuvą okupavus

vokiečiams baldų gamybos įmonės daugiausiai gamino karo pramonei reikalingą produkciją iš medžio, taip pat baldus, tinkamus slėptuvėms. Traukiantis vokiečiams buvo išsivežta ir dalis fabrikų įrangos, taip pat nemažai jų nukentėjo nuo karo mūšių sukeltų gaisrų ar buvo kitaip nuniokoti (Grėska, 1993).

1944 m. antrąją sovietų okupaciją lydėjo milžiniškas skurdas, įrangos, paruoštos medienos, kuro, elektros bei darbuotojų stoka, tačiau pradėtos permainos toliau tęstos. Valstybės nuosavybėn perimtos įmonės apjungtos tarpusavyje sukuriant bendrą administraciją. Stambūs valstybiniai fabrikai, sukurti iš kelių tarpukario baldų fabrikų, lentpjūvių ar kitų medienos apdirbimo įmonių, imti vadinti gamybiniais susivienijimais ar, trumpiau, kombinatais. Po karo, 5-ajame deš. didžiausi baldų fabrikai buvo Vilniuje veikę „Vilnius“, Kaune jau minėtoji „Raudonoji žvaigždė“, Jonavos baldų fabrikas „Beržas“, įkurtas buvusiam degtukų šiaudelių fabrike, Šiauliuose bendrą administraciją turėję fabrikai „Rūdė“ ir Medžio pramonės kombinatas. Centralizacija ir kartu kontrolė dar labiau sustiprėjo 1948 m. įsteigus Respublikinį baldų pramonės trestą „Lietbaldai“, kuris vadovavo stambiausioms baldų gamybos įmonėms, turėjo rūpintis baldų pramonės plėtra (Janulevičiūtė, 2022).

Nuo 1950 m. intensyviai pradėti statyti nauji individualūs gyvenamieji namai ir žinybiniai daugiabučiai (Drėmaitė, 2024). Taigi baldų paklausa turėjo būti taip pat didžiulė. Tuo pat metu imti plėsti didieji fabrikai, pavyzdžiui, 1951 m. pastačius naują cechą, didžiausiu šalies baldų fabriku tapo Jonavos baldų kombinatas. Vis dėlto fabrikai vietoj to, kad patenkintų vietinę rinką, buvo priversti baldus gaminti Maskvos ar kitų didžiųjų SSRS miestų įstaigoms (Morkevičius, 1973) (2 pav.). Taigi visų pirma reikėjo patenkinti Maskvos baldų poreikį ir tam buvo pajungti geriausi mūsų šalies fabrikai. Ši paradoksali situacija puikiai iliustruoja Rusijos vykdytą centralizaciją ir abejingumą jos pavergtoms šalims. Stengiantis nors iš dalies sumažinti baldų stygių, juos ėmė gaminti rajonuose įvairias buitines paslaugas teikiantys vietinės pramonės kombinatai (pramkombinatai). Taip pat 1954 m. buvęs Klaipėdos degtukų šiaudelių fabrikas rekonstruotas į baldų fabriką. XX a. 6-ajame deš. toliau tęstas įmonių stambinimas, kaip, pavyzdžiui, Kaune apjungus „Lietmedžio“ ir „Raudonosios žvaigždės“ fabrikus įkurtas Kauno baldų kombinatas (Morkevičius, 1973).

2 pav. Jonavos baldų fabriko darbininkai gamina baldus Maskvos valstybiniam Lomonosovo universitetui, 1950–1959, Michailas Ogajus (LCVA, Nr. FX / 1 / 0-002677)

Naujas žingsnis šalies baldininkystės istorijoje – 1957 m. Celiuliozės-popieriaus ir medžio apdirbimo pramonės ministerijos įkurtas Baldų projektavimo konstravimo biuras (toliau BPKB). Naujai įsteigtame BPKB buvo kuriami baldų brėžiniai, skirti visiems Lietuvos fabrikams. Ten dirbę jauni architektai iškart susidūrė su absurdiška to meto centralizuota sistema, kurią savo prisiminimuose aprašė architektas, dizaineris Eugenijus Gūzas: „Sovietmečiu BPKB, kaip ir kitose projektavimo įstaigose, darbo organizavimo schema buvo vienodai griozdiška ir neracionali: „iš viršaus“ nuleidžiamas valstybinis užsakymas, vadovai savo nuožiūra skiria užduotį konkrečiam projektuotojui, šis analizuoja užduoties sąlygas, reikalavimus, problemas, galimybes, ieško medžiagos, analogų, pavyzdžių ir „įkvėpimo“. [...] Po to daro eskizus, ieško variantų, galimybių įforminti, o tada prasideda begalinės derinimo procedūros – svarstymai, peržiūros bei „tarybos“ su kolegomis, biuro vadovais, užsakovais, kitais suinteresuotais asmenimis. Dar po to – palaimintojo varianto koregavimas, švarus braižymas ir perdavimas tolesniam darbui“ (Beiga ir kt., 2013). Nepaisant visų biurokratinių trukdžių, būtent šios įstaigos dizainerių dėka XX a. 7-ajame deš. pasikeitė kuriamų baldų stilius ir baigėsi *art deco* periodas.

Taigi Lietuvos baldininkystė per aptariamąjį laikotarpį perėjo nuo smulkių dirbtuvių tradicijų ir laisvos valios kūrybos tarpukariu prie sovietinės centralizuotos masinės gamybos sistemos, tačiau ši kaita nebuvo savaiminga. Represijų lydimos radikalios permainos sąlygojo emigraciją, nepriteklių, visų pirma, ne Lietuvos poreikių patenkinimą ir lėtą naujovių diegimą baldų dizaine. Griežta kontrolė ir centralizacija sunkino baldų projektuotojų ir įgyvendintojų veiklą.

Tarpukario ir ankstyvojo sovietmečio *art deco* baldai Lietuvoje: dizaino ypatumai

Art deco stilius susiformavo XX a. pradžioje ir įsivyravo tarpukariu (1918–1939 m.) kaip modernumą, prabangą arba jos imitavimą ir technologinę pažangą apjungiantis meninis stilius, kuris ypač ryškiai sužibėjo dizaino srityje. Jo genezė siejama su 1925 m. Paryžiuje vykusia tarptautine dekoratyvinio ir pramoninio meno paroda (*Exposition Internationale des Arts Décoratifs et Industriels Modernes*), nuo kurios trumpinio kilęs pats termino pavadinimas, tačiau *art deco* terminas imtas vartoti tik XX a. 7-ajame deš. (Knowles, 2014). Šis meninis stilius savo raiška ir siekiamu dekoratyvumu formavosi kaip tam tikra priešprieša griežtam modernizmo minimalizmui. XX a. 3-ojo deš. Bauhauzo atstovai ir kiti funkcionalistai pabrėžė „forma seka funkciją“ principą. Daiktų dizaine atsisakydami dekoratyvumo siekė paprastumo ir pritaikomumo masinei gamybai. *Art deco* vizualinę kalbą veikė to meto vaizduojamosios dailės kryptys, tokios kaip kubizmas ir futurizmas, taip pat senovės Egipto ir Meksikos, Afrikos genčių, rytų meno dekoru motyvai ir nacionalinės tradicijos. Vis dėlto tarpukario menininkai ir dizaineriai itin žavėjosi pramone ir ypač sparčiai besivystančio transporto estetika, todėl greitis, veržlumas, dinamika ir metalo spindesys taip pat įkvėpė *art deco* dizainerius. Tad ši sintezė nulėmė stiliaus gebėjimą derinti meninę išraišką su masinės gamybos principais.

Naująsias madas visų pirma diktavo prancūzai, tokie kaip Emile-Jacques`as Ruhlmann`as, Jules`as Leleu, Süe et Mare, Maurice`as Dufrene`as, Eugène`as Printz`as (Goss, 2014), kurių be galo prabangūs ir dekoratyvūs gaminiai tapo etalonais kitiems meistrams. XX a. 4-ajame deš. po Didžiosios depresijos *art deco* supanašėja su modernizmu, tačiau išlaiko dekoratyvumą. Tam įtakos turėjo JAV pramonės dizaineriai, kurių dėka itin išpopuliarėja suapvalintos, aptakios formos, todėl ši *art deco* atmaina dažnai vadinama *streamline moderne*. Visų pirma naujas dizainas taikytas mašinų pramonėje, tačiau greitai *streamline* tendencijos pritaikytos ir buities daiktų dizaine. Pasak šio stiliaus tyrinėtojo Nicolas`o P. Maffei (2003), suapvalinti paviršiai ir horizontalumas buvo numatytas ne tik kaip priemonė sušvelninti oro pasipriešinimą transporto priemonėse, bet taip pat perteikė stiliaus modernumą bei tuo pačiu siūlė komfortą. Aptakus dizainas labai dažnai buvo taikomas kompleksiskai eksterjere ir interjere.

Lietuvai artimu *art deco* centru tapo to meto Čekoslovakija, plačiai išvysčiusi baldų dizainą ir gamybą. Tarpukariu į šią šalį pasitobulinti vykdavo ir mūsų baldų kūrėjai (Dičkalnytė, 2018). Čekų *art deco* (3 pav.) atspindi bendras centrinės Europos madas, nors kiekvienoje šalyje būta regioninių *art deco* savitumų. Tarptautinėse tendencijose išryškėjo keli pagrindiniai šio stiliaus bruožai:

- Baldų kampų suapvalinimas ir lygūs paviršiai sukuriant vadinamąjį *waterfall edges* įspūdį ar, kitaip tariant, aptakų dizainą.
- Faneravimas išskirtiniu (raudonmedžio, juodmedžio, riešutmedžio, Karelijos beržo) drožtiniu lukštu.
- Lakavimas, poliravimas šelaku¹.
- Furnitūroje ar baldų detalėse naudotas chromuotas plienas, bakelitas², stiklas.
- Geometrizuotas dekoras kuriamas inkrustacijų³, marketri⁴ technikomis.
- Baldų apmušalai ryškūs, išmarginti geometriniais ar egzotiniais motyvais.

¹ „Šelakinis lakas – lakas, gaminamas iš šelako – dervos, kurią išskiria atogrąžų vabzdžių (*Coccus lacca*) lakinės lervos; iki Antrojo pasaulinio karo tai buvo plačiausiai naudojamas plevėdaris lakų ir politūrų, skirtų baldų apdailai, gamyboje“ (Papreckis, 2014).

² „Bakelitas – plastikas iš fenolių ir formaldehido“ (Papreckis, 2014).

³ „Inkrustacija – smulkių vertingos medienos, uolienu, metalų ir kt. gabalėlių meninis sujungimas į išbaigtą piešinį ar ornamentą, įleidžiant juos į apdailinamą gaminio paviršių“ (Papreckis, 2014).

⁴ „Marketri – dekoratyvinio taikomojo meno rūšis: piešiniai arba ornamentai, daromi iš įvairių medienos rūšių drožtinio lukšto figūrinių plokštelių priklijuojant jas prie pagrindo“ (Papreckis, 2014).

3 pav. *Art deco* stiliaus valgomojo komplektas čekų žurnale (Vepřek, Žalud, 1932)

Tiriamąjį laikotarpį fotografijos, spauda, taip pat muziejuose saugomų baldų kolekcijos rodo, kad Lietuvoje *art deco* stilius buvo populiarus. Galima kelti prielaidą, kad ši, maždaug XX a. 3-ojo deš. pabaigoje Lietuvą pasiekusi mada greitai išpopuliarėjo dėl spaudos, tarptautinių parodų lankymo, kino, žurnalų ir specializuotų katalogų, iš kurių žmonės galėjo pasirinkti jiems gaminamų baldų dizainą. Kaip pastebėjo meno istorikė Giedrė Jankevičiūtė (1998), „*art deco* stiliaus daiktai Lietuvos vartotojus ir meno kūrėjus pratino prie modernesnių formų, todėl ši stilių toleravo tiek masinis vartotojas, tiek dailininkai. *Art deco* ikonografija atitiko miestelėnų skonį ir estetines reikmes“ (p. 42). Naujojo stiliaus baldų naujovišką modernumą įkūnijo geometrinės formos, išimamos minkštosios dalys bei mažesnės apimty, tačiau baldai taip pat buvo ir dekoratyvūs, puošnūs. Įmantri faneruotė, blizgūs ir lygūs užapvalinti paviršiai, ryškūs apmušalai – visa tai *art deco* baldus atskyrė nuo puristinio modernizmo ir dėlto daugeliui jie atrodė patrauklesni.

Paviršiaus apdaila faneruojant egzotiniais ar vietinių medžių, tačiau prabangesniais (ąžuolo, vaismedžių) lukštais, dažnai sukuriant dekoratyvų faneruoto paviršiaus raštą, kėlė didelį įspūdį tarpukario visuomenėje. Pavyzdžiui, 1939 m. žurnale „Amatininkas“ apie baldų parodos eksponatus rašoma: „faneruoti, išblizginti, moderniškios konstrukcijos, [...] liuksusinės išvaizdos ir techniškai gerai atlikti“ (Valentukonis, 1939). Citata išduoda ir kitą svarbų tarpukario *art deco* baldų ypatumą – blizgesį. „Veidrodinis“ spindesys išgaunamas gaminius poliruojant natūralia šelako politūra. Buvo netgi atskira poliruotojo specializacija, kas rodo, kad šis procesas reikalavo aukštos meistrystės.

Ar situacija pasikeitė karo ir sovietinės okupacijos pradžioje? Kaip rodo ikonografinė medžiaga, po karo miestiečių namai vis dar buvo apstatyti *art deco* stiliumi. Galimai tai sąlygojo ne prierašumas seniesiems baldams, o karo ir pokario skurdas bei mažas naujų gaminių pasirinkimas. O gal tai buvo nauji, tačiau to paties stiliaus gaminiai? Negausios fotografijos su 5–6 deš. baldų fabrikų produkcija ir net pirmieji BPKB projektai, tokie kaip Vytauto Beigos 1957 m. miegamojo komplektas „Ąžuolas“ (pav. 4) taip pat rodo, kad gaminti būtent *art deco* stiliaus baldai. Kyla klausimas, kaip taip galėjo būti? Juk viskas, kas sukurta tarpukariu, tapo ideologiškai priešiška ir atspindėjo „buržuazines“ vertybes, todėl turėjo būti smerkiama. Naujajai ideologijai propaguotas stalininis ampyras, kuris buvo tarsi grįžimas į XIX a. istorizmą, plius naują santvarką šlovinantys simboliai, tačiau baldininkystėje iš esmės pavyko jo išvengti. Visų pirma, baldai buvo mažiau ideologizuoti nei paveikslai ar architektūra, todėl jų dizainui skirta mažiau dėmesio. Kur kas svarbiau buvo parodyti fabrikų našumą, o tai, norint gaminti stalininio ampyro stiliumi, dėl ribotų techninių fabrikų galimybių nebūtų buvę įmanoma. Fabrikuose dirbę senieji meistras buvo puikiai įvaldę *art deco* meistrystę, o naujojo stiliaus projektų galimai nespėta parengti, nes jau 1955 m. SSRS išleistas nutarimas „Dėl nesaikingumų pašalinimo projektavime ir statyboje“, sąlygojęs stalininio ampyro atsisakymą ir kryptingą naujos estetikos diegimą (Drėmaitė, n.d.).

4 pav. V. Beiga, *Art deco* stiliaus miegamojo baldai „Ąžuolas“, 1957 m. (Beiga ir kt., 2013)

Kitas probleminis klausimas, ar įmanoma patikslinti *art deco* baldų datavimą suskirstant į tarpukarį ir sovietmetį? Galima teigti, kad tai įmanoma ne visais atvejais. Jei baldą gamino tas pats meistras naudodamas prieškario medžiagas, tuomet be rašytinių įrodymų datavimo nepatikslinkime. Vis dėlto esama nemažai atvejų, kuomet identifikacija įmanoma. Laikmetį geriausiai išduoda naudotos medžiagos. Jau aptarta, kokia didelė reikšmė tarpukario balduose teko faneravimui dekoratyviu lukštu (5 pav. a). XX a. 5-ojo ir ypač 6-ojo deš. *art deco* baldų apdaila kur kas paprastesnė (5 pav. b). Brangius egzotinius medienos lukštus pakeitė vietinės lapuočių medienos lukštai. Standartizuota mechaninė gamyba taip pat lėmė supaprastintą dizainą, atsisakant facetuoto ar lenkto stiklo. Tai sąlygojo visuotinis nepriteklis, medžiagų deficitas ir jų taupymas, kuomet, pasak baldų projektuotojo T. Baginsko (Beiga ir kt., 2013), sovietmečiu kainų komisija kišdavosi, kad baldų kainos būtų kuo mažesnės, todėl buvo iškeltas tikslas gaminti daug ir pigios produkcijos. Nuo to, žinoma, nukentėdavo estetiškas vaizdas. Tai pastebima ir furnitūros skirtumuose. Tarpukario *art deco* baldai dekoruoti žalvarinėmis rankenėlėmis su bakelitu ar net gintaru. Sovietinio laikotarpio baldai turi kur kas paprastesnę furniturą iš plastiko.

Pirmosios Lietuvos Respublikos laikais naudotas mechaninių įrenginių darbas baldų gamyboje, tačiau išliko nemažai ir rankų darbo. Nuo 6-ojo deš. stalių darbo vis mažėjo, pradėti naudoti faneravimo presai, lakavimo kameros. Todėl tarpukarinius baldus kartais išduoda jų netobulumas bei sudėtingesnės profiliuotos detalės, kurių standartizuotuose fabrikinuose sovietiniuose balduose atsisakyta. Nuo 1950 m. medienos pramonėje imta plačiai naudoti nitroceliuliozinį laką (nitrolaką)⁵ (Morkevičius, 1973). Nitrolakas JAV baldams buvo taikomas nuo XX a. 3-ojo deš. (Meinke ir kt., 2009), tačiau Lietuvoje tarpukariu vyravo natūralus, todėl kur kas brangesnis šelakas. Abi medžiagos pasižymi blizgumu ir tiksliai įvardinimui geriausia atlikti cheminius tyrimus, tačiau nitrolakas laikui bėgant ima tamsėti ir gelsti, taip pat skilinėja ir ištrupa (Meinke ir kt., 2009), šelakui būdingesnės smulkios krekielės.

Apibendrinant galima teigti, kad *art deco* stiliaus baldų datavimas, siekiant atskirti tarpukario ir sovietmečio gaminius, nėra visais atvejais galimas, tačiau tam tikri požymiai leidžia nustatyti laikotarpį. Svarbiausiais identifikavimo kriterijais tampa naudotos medžiagos, apdailos technikos ir gamybos būdai. Tarpukario baldai išsiskiria kokybišku faneravimu, rankų darbo elementais ir prabangiomis detalėmis, o sovietmečiu dizainas supaprastėjo dėl pramoninės standartizacijos, medžiagų stygiaus ir siekio mažinti gamybos kainą.

5 pav. a – *Art deco* stiliaus bufetas, pagamintas apie 1937–1940 m., Šiaulių aušros muziejus, Inv. Nr. ŠAM I–D 2625;
b – *Art deco* stiliaus bufetas, pagamintas apie 1957 m., Lietuva, privati nuosavybė. A. Dičkalnytės fotografija

Išvados

1. XX a. 3–6 deš. Lietuvos baldų gamybos istorija intensyvi ir permaininga, atspindinti sudėtingą šalies laikotarpį ir savos pramonės bei amatų vystymąsi. Pradžia atgavus nepriklausomybę buvo nelengva, bet ir optimistiška. Drąsiai kūrėsi nedideli, dažnai šeimos verslai ir stambesni baldų fabrikai. Kiekviename didesniame miestelyje veikė baldų dirbtuvės, o miestuose, ypač sostinėje Kaune, klestėjo autorinių baldų kūrėjai. Baldus kūrė ir gaminę kauniečiai J. Prapuolenis ir J. Vainauskas prilyginti menininkams, kurie

⁵ „Nitrolakas – koloksilino, dervų ir plastifikatorių tirpalas organiniuose tirpikliuose; priklausomai nuo dervų savybių dangos gali būti naudojamos kambario ir atmosferos sąlygomis; labai plačiai naudojamos medinių gaminių apdailai“ (Papreckis, 2014).

dalyvaudavo parodose, taip pat rengė savas. Tarpukariu sparčiai besivystančią ir modernėjančią baldininkystę sutrikdė Antrasis pasaulinis karas, po kurio okupantai vykdė sparčią, tačiau itin dirbtiną baldų gamybos industrializaciją. Privачios nuosavybės naikinimas, skubus fabrikų jungimas ir biurokratinio aparato kūrimas pareikalavo daug pastangų ir laiko, vietoj to, kad būtų susitelkta į dizaino naujoves. Pokariu itin trūko ne tik finansinių resursų, baldų gamybai skirtų medžiagų, bet ir dizainerių. Padėtis iš dalies pagerėjo tik XX a. 6 deš. pabaigoje įkūrus BPKB.

2. Po Antrojo pasaulinio karo *art deco* stiliaus tradicijų tąsą sąlygojo keletas veiksnių. Visų pirma, darbus toliau tęsė tarpukariu dirbę ar mokslus baigę baldų gamybos meistrai, tačiau trūko aukštos kvalifikacijos dizainerių. Antra, buvo susitelkiama į skubų, pokariu išaugusio baldų poreikio patenkinimą įgyvendinant planines gamybos apimtis, todėl rūpestis dizaino naujovėmis buvo nustumtas į šoną. Taip pat pramonei gamybai kur kas palankesnis buvo *art deco* dizainas, nei įmantrus, gausiai dekoruotas stalinistinis ampyras.
3. *Art deco* stilius atspindi tarpukario modernumo ir dekoratyvumo dermę, o jo dizaino tendencijos išsiskiria estetiniu rafinuotumu, kurį kuria aptakios baldų formos, faneravimas, lakavimas. Tyrimas atskleidė, kad *art deco* stiliaus baldų tradicija Lietuvoje gyvavo ne tik tarpukariu, bet ir po Antrojo pasaulinio karo. Nors sovietinė ideologija siekė diegti stalininį ampyrą, baldų dizaine jis praktiškai neįsigalėjo. *Art deco* formos, technologijos ir estetinės nuostatos išliko dominuojančios iki XX a. 6 dešimtmečio pabaigos. Skirtumus tarp tarpukario ir pokario stilistikų labiausiai lėmė medžiagų deficitas, fabrikų techninis primitivumas ir skuba įvykdyti ambicingus gamybos planus. Dėl to pokario *art deco* baldams būdingas faneravimas mažiau dekoratyviu medžio lukštu, pigesnė furnitūra, standartizuotos formos ir nitroceliuliozinio lako naudojimas, priešingai nei tarpukariu, kuomet dominavo prabangios medžiagos bei šelako politūra.

Literatūra

1. Bagušinskaitė, E. (2021). Baldų gamyba Vilniuje XIX a. II pusėje–XX a. pradžioje: tarp amatų ir pramonės: daktaro disertacija. Vilniaus dailės akademija.
2. Beiga, V., Gerulaitienė, V., & Gūzas, E. A. (2013). Lietuviškų baldų dizaino kūrėjai. 1958–1990. Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
3. Cesevičius, D. (1995). Lietuvos ekonominė politika 1918–1940. Academia.
4. Dičkalnytė, A. (2018). Baldininkystė Lietuvoje 1918–1940 metais: unikalaus ir pramoninio dizaino sąveika: daktaro disertacija. Vilniaus dailės akademija.
5. Drėmaitė, M. (2018). Optimizmo architektūra ir Kauno fenomenas. Iš Optimizmo architektūra: Kauno fenomenas, 1918–1940, 2018, 15–21. Lapas.
6. Drėmaitė, M. (n.d.). Socialistinio modernizmo savitumai. MMcentras. <https://www.mmcentras.lt/kulturos-istorija/kulturos-istorija/architektura/19601969-lietuviskoji-architekturos-mokykla-augimas-ir-branda/socialistinio-modernizmo-savitumai/78335#>
7. Drėmaitė, M. (2024). Daugiabutis gyvenamasis namas. Iš Jūs gaunate butą: gyvenamoji architektūra Lietuvoje 1940–1990 metais, 2024, 55–129. Lapas.
8. Fab. Zlobekas. (1938). Baldų pramonės mieste. Lietuvos žinios, 1938, 182, 7.
9. Goss, J. (2014). French Art Deco. Thames & Hudson.
10. Grėska, J. (1993). Lietuvos ūkio raida XX amžiaus pirmojoje pusėje ir jos problemos. Lietuvos informacijos institutas.
11. Jankevičiūtė, G. (1998). Art deco Lietuvoje. Parodos katalogas. NČDM.
12. Janulevičiūtė, R. (2018). 10 kėdžių: Lietuvos dizaino naratyvai. Vilniaus dailės akademija.
13. Janulevičiūtė, R. (2022). Lietuvos baldų pramonės ir dizaino aspektai: „Ventos“ kraštotyros darbų duomenys“. Iš Lietuvos pramoninio baldų dizaino istorijos tyrimas: „Ventos“ metraščiai, 2022, 81–122. Vilniaus dailės akademija.
14. Keliaujantis reporteris. (1937). Baldų fabrikai ir dievo baudmė. Amatininkas, 1937, 12, 190.
15. Knowles, E. (2014). Art Deco. Bloomsbury Publishing.
16. Labūnaitis, V. K. (1937). Pas Jonavos amatininkus. Amatininkas, 1937, 31, 19.
17. Lietuvos baldai į Paryžių. (1938). Lietuvos aidas, 1938.02.15, 24.
18. Maffei, N. P. (2003). The Search for an American Design Aesthetic: From Art Deco to Streamlining Art deco 1910–1939. Iš Art Deco 1910–1939, 2003, 361–370. V&A Publications.
19. Meincke, A., Hausdorf, D., Gadsden, N., Baumeister, M., Derrick, M. M., Newman, R., & Rizzo, A. (2009). Cellulose nitrate coatings on furniture of the company of master craftsmen. Journal of the American Institute for Conservation, 48(1), 1–24. <https://www.jstor.org/stable/27784649>
20. Morkevičius, A. (1973). Lietuvos TSR baldų pramonės išvystymas. Ekonomika, 12(1), 73–87. <https://doi.org/10.15388/Ekon.1973.15953>
21. Šimkus, J. (1919). Artimiausi Lietuvos pramonės uždaviniai, Lietuva, 1919.02.12, 1.
22. Valentukonis, J. (1939). Marijampolės amatų mokyklos paroda. Amatininkas, 1939, 11–12, 6.
23. Vepřek, K., & Žalud, V. (1932). Soudobý nábytek. Soudobý nábytek.
24. Zastarskytė, G. T. (2014). Jonas Vainauskas. Iš Juozas ir Jonas Vainauskai, 2014, 173–190. Petro ofsetas.

ART DECO FURNITURE IN LITHUANIA: STYLISTIC AND DATING CHALLENGES

Summary

Dating furniture produced in Lithuania up to the 1960s remains a complex task. Only a small number of manufacturers marked their products, and furniture catalogues were published only rarely. As a result, experts usually date items based on stylistic analysis, referencing periods during which certain artistic styles were predominant. However, this method is not fully accurate, as stylistic periods often overlap.

This issue is particularly evident with Art Deco furniture, which, according to general art historical chronology, is typically dated to the 1920s–1930s. However, this article argues that in Lithuania, Art Deco remained the dominant style in furniture production until the late 1950s. After World War II, despite attempts to impose the Stalinist Empire style, it failed to gain ground, and Art Deco traditions persisted until the establishment of the Furniture Design and Construction Bureau in 1958. Therefore, it is proposed to expand the chronological boundaries of the Art Deco style in Lithuania, from the 1920s to the 1950s.

This article aims to demonstrate, through stylistic analysis and historical context, that Art Deco remained the prevailing style in Lithuanian furniture design until the late 1950s, and to explore the reasons for its enduring popularity. The text provides a concise overview of the development of the furniture industry during the specified period, highlighting key designers and companies, and discussing major global Art Deco design trends and materials employed. It also examines the differences between interwar and early Soviet-era Art Deco furniture, considering criteria that could help refine dating methods.

The conclusion states that Lithuanian furniture production from the 1920s to the 1950s underwent significant transformations—from the creative flourishing of the interwar period to the Soviet industrialisation that followed. Despite the occupation, the Art Deco tradition remained vibrant due to its practical and aesthetic suitability for industrial production. Although postwar design aesthetics changed due to material shortages and technical limitations, core Art Deco forms and stylistic features persisted until the late 1950s.

Keywords: Furniture, Art Deco, Lithuanian design history, Furniture design

Informacija apie autorę

dr. Aistė Dičkalnytė. Kauno kolegijos Menų ir ugdymo fakulteto Menų akademijos vyr. lektorė, Vilniaus dailės akademijos Kauno fakulteto lektorė. Mokslinių tyrimų kryptis – taikomieji dizaino istorijos tyrimai.
El. pašto adresas: aiste.dickalnyte@kaunokolegija.lt

Santrumpos

BPKB – Baldų projektavimo konstravimo biuras

LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas